

90-talskris i repris?

OKTOBER 2011

SVENSKT NÄRINGSLIV
CONFEDERATION OF SWEDISH ENTERPRISE

Innehåll

90-talskris i repris?	2
Bakgrunden	3
Sammanfattning	5
Botten ur	6
Vilka lärdomar går att dra av 1990-talets utveckling?	8
Sammanfattning	14
Industriavtalet tar form	15
Sammanfattning	17
Resultaten	18
Nedväxling av löneökningarna ledde både till höjda reallöner och växande sysselsättning.	18
Tillbaka till krisen?	19

90-talskris i repris?

Årets avtalsrörelse blir avgörande för om svensk ekonomi får chansen att återhämta sig eller inte. De senaste åren har Sverige visat en stark ekonomi. Reallönerna har stigit och fler har fått jobb.

Många glömmar dock resan hit. För inte så länge sedan åt inflationen upp alla löneökningar. Det var först när löneökningarna anpassades till vad konkurrenskraften tålde som det blev pengar kvar i plånboken.

I år talar många om ”pay-back-time”. Lönerna ska stiga kraftigt för att ta igen ”förlorade år”. Men om lönerna ökar mer än företagen förmår att betala ökar arbetslösheten och inflationen urgröper köpkraften.

När Sverige växlade ner i prisökningar i början på 1990-talet fick flertalet det bättre under några år. Men snart växte kraven på kraftfulla löneökningar. Från 1995 och framåt ökade lönerna i en takt som inte gick att förena med ökad sysselsättning. Arbetslösheten bet sig fast och fler hamnade i utanförskap. Det tog flera år innan återhämtningen blev möjlig. En nyckelfaktor i den återhämtningen var Industriavtalet från 1997.

I dag står Sverige inför ett liknande vägskäl: Förutsättningar för ett växande näringsliv, med jobb, goda reallöner och en snabb tillväxt? Eller ska ökade kostnader för företagen slå ut arbetstillfällena och verksamhet?

Valet borde vara självklart: Ansvarsfulla avtal gör det möjligt för företagen att vara konkurrenskraftiga, växa och anställa fler.

Näringslivet vill ta sin del av ansvaret för att utveckla samhället. Företag ska kunna anställa fler efter avtalsrörelsen – inte färre.

Christer Ågren
vice VD Svenskt Näringsliv

Bakgrunden

Under 20 år lades grunden till de allt större problem som blommade ut under 1990-talet: Kräftergång i sysselsättning, stagnerande reallöner och en växande offentlig sektor som slukade allt större resurser.

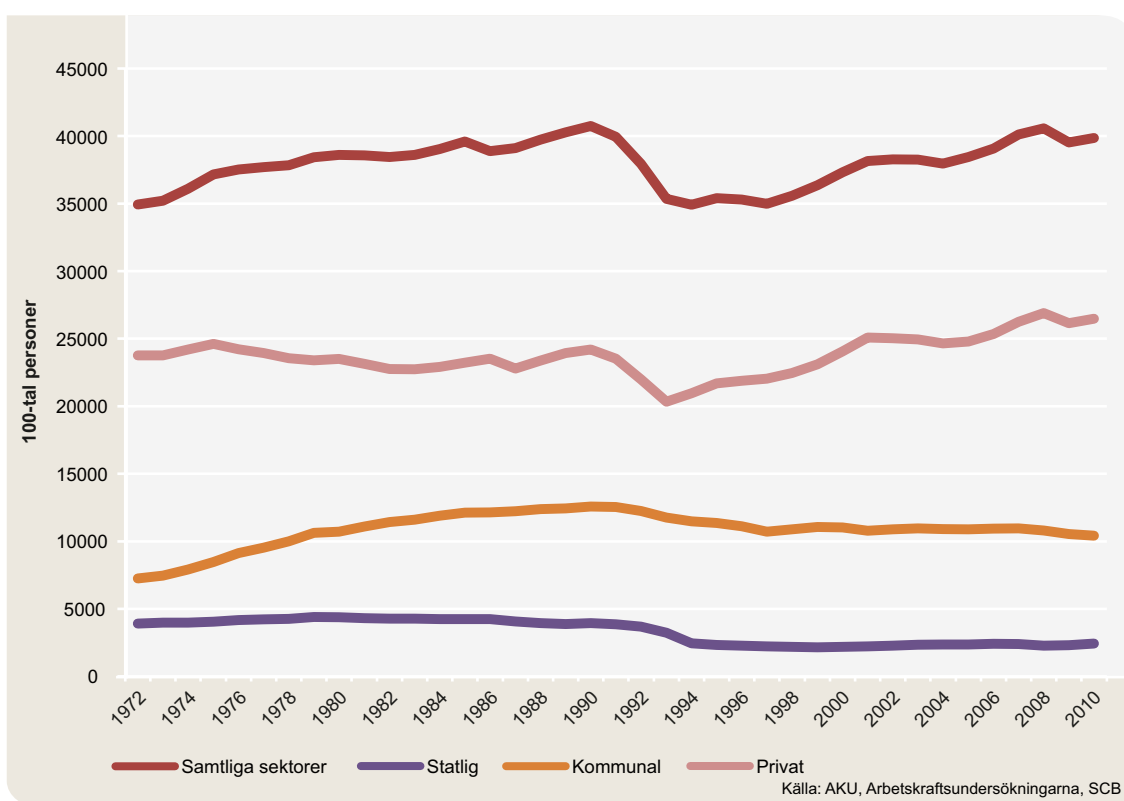
I mitten av 1970-talet hade Sverige en lång framgångsrik period bakom sig. Reallönerna steg och tillväxten var hög. Arbetstiden förkortades och välfärden hade byggts ut. Fler utbildade sig, vården hade en högre kvalitet, omsorgen om barn och äldre hade blivit mer omfattande.

Konsumtionen ökade. Kraven på förbättringar steg. Det verkade alltid finnas någon skatt som kunde höjas ytterligare. Behövde staten betala en förbättring i trygghetssystemen skickades notan oftast till det som kallades arbetsgivaravgifter.

Men hoten fanns där. Även om svenska företag under lång tid hade varit duktiga på att förbättra produktionen, hitta på nya saker att tillverka, modernisera arbetsplatser och höja produktionen per arbetstimme, så började andra länder att komma ikapp.

Det gick inte längre att leva på gamla meriter. Utslagningen av arbetsplatser och företag tog fart.

Anställda i olika sektorer

Antalet anställda i privat sektor föll gradvis från början av 1970-talet. Samtidigt kunde dock allt fler anställas i kommuner och landsting. Sysselsättningen hölls uppe, men i början av 1990-talet föll antalet anställda i både offentlig och privat sektor. Det kunde under lång tid kompenseras av att de sysselsatta i kommunal sektor ökade ännu mer. När krisen i offentlig sektor kom i början av 1990-talet gick det inte längre att upprätthålla sysselsättningen. Det har tagit tid att reparera de långsiktiga skador som åstadkoms i näringslivet under lång tid. I dag är det fler anställda i näringslivet än någonsin under perioden.

Många företag slogs ut när kostnaderna ökade mer än de kunde bära. Samtidigt skapades det inte tillräckligt många nya arbetsplatser inom näringslivet. Det blev allt svårare att skapa jobb till alla.

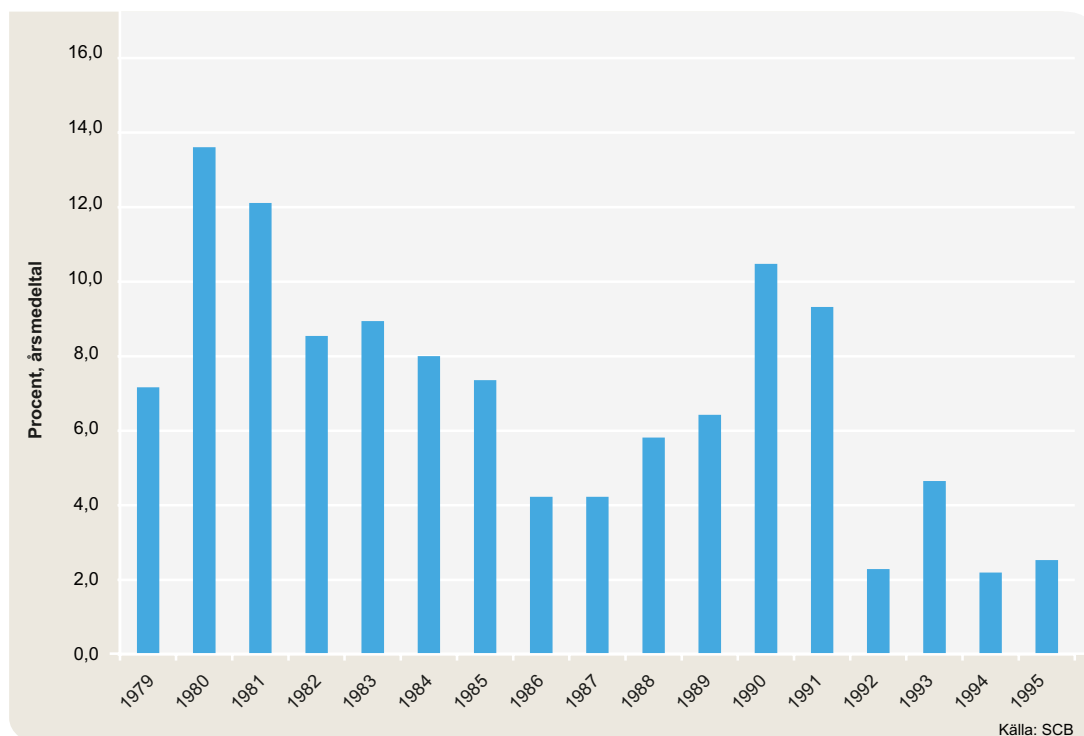
Den offentliga sektorn expanderade visserligen kraftigt under perioden. Fler och fler fick arbete i kommuner och landsting. Vård, skola och omsorg växte i omfattning. Det finansierades genom skatthöjningar, höjningar som effektivt trängde ut näringslivets möjligheter att expandera.

Den öppna arbetslösheten var under 1970-talet fortfarande låg. Visserligen hade de arbetsmarknads-politiska åtgärderna expanderat men problemen var ännu inte uppenbara. Den allmänna meningen var att problemen var övergående och att Sverige skulle klara sig ur kriser och svårigheter.

I början av 1970-talet skakade den första oljekrisen världsekonomin. Följden blev hög inflation, stagnerande produktion och stigande arbetslöshet. Krisen slog hårt mot hela västvärlden som byggt en stor del av sin produktion på billig olja. Exportberoende länder, som Sverige, blev illa åtgångna.

Priserna steg, inte minst genom att importen fördyrades. Det kärvade ordentligt på arbetsmarknaden. Löntagarna krävde kompensation för stigande priser. Det resulterade bland annat i att lönerna för pappersarbetare steg med 17 procent på ett år.

Inflation 1979-1995

Priserna steg mycket snabbt under hela 1980-talet. Korta perioder kunde inflationen bringas ner till nivåer på fyra procent. Men det var betydligt vanligare med prisökningar i storleksordningen åtta procent under året. Det skapade förväntningar på att inflationen skulle fortsätta på den nivån. Förväntningarna var tvungna att infrias genom högre löner. Därför jagade priser och löner varandra under ett par decennier. Inflationen var dessutom betydligt högre i Sverige än i våra viktigaste konkurrentländer.

Inflationen var hög i alla länder, men Sverige hade konsekvent högre inflation än såväl länderna i Eurozonen som i USA under 1980-talet. Den genomsnittliga inflationen i Sverige var 7,6 procent, i Eurozonen 6 procent och i USA 4,7 procent.

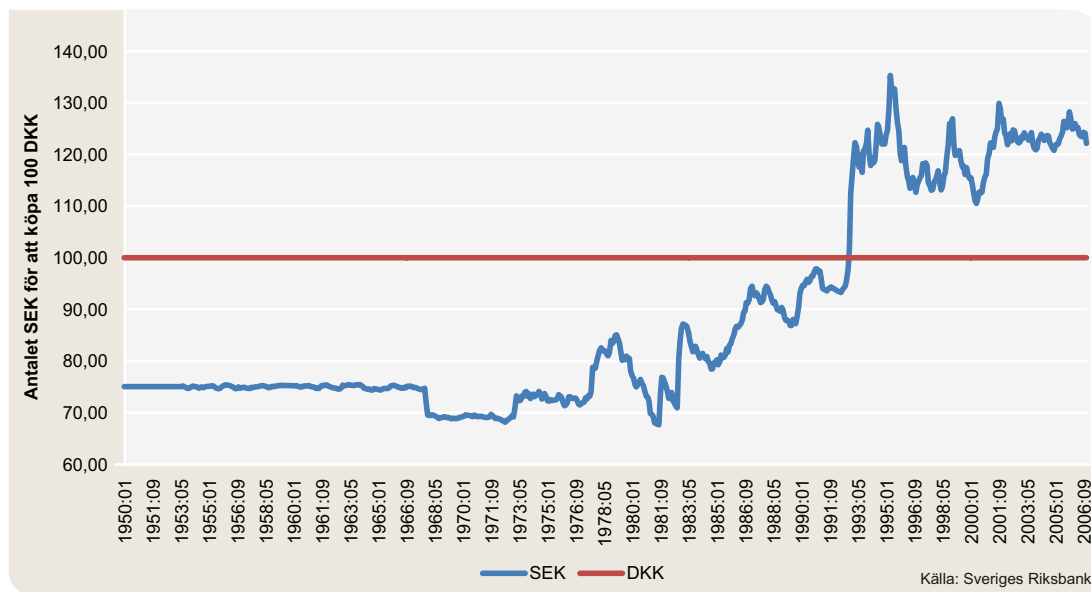
När lönerna stiger utan att det motsvaras av en produktionsökning leder det ofelbart till inflation. De ökande priserna på svenska produkter gjorde dem svårare att sälja. Det blev billigare att välja

finska, amerikanska eller andra länders pappersprodukter. När priserna kontinuerligt steg och exporten drabbades blev räddningen devalveringar.

Och devalverade gjorde Sverige flitigt. En rad devalveringar under 1970- och 1980-talen innebar att värdet på den svenska kronan sjönk dramatiskt. En dansk hundralapp kostade i början av 1970-talet 70 svenska kronor. 30 år senare var den värd 128 svenska kronor.

Sverige gick in i 1990-talet med en sargad ekonomi. Visserligen var arbetslösheten väldigt låg just 1990, men det började knaka i fogarna i den svenska ekonomin.

Hur många SEK kostar det att köpa 100 DKK – 1950-2006

Under lång tid var växelkurserna fasta. En dansk hundralapp kostade omkring 75 svenska kronor. Det var stabilt och inte så väldigt mycket att fundera över. I slutet av 1970-talet började emellertid växelkurserna att justeras uppåt och nedåt för att parera svängningar i ländernas konkurrenskraft. Det land som kanske mest medvetet lät det egna landets valuta variera mest var Japan, vars yen åkte berg- och dalbana.

Bretton Woods-systemet som skapades efter andra världskriget gjorde att alla västländers valutor kopplades till den amerikanska dollarn. Systemet trädde i kraft 1944 och Sverige gick med 1951. Systemet fungerade väl så länge länderna höll sig till de regler som gällde, men när inflationstakten ökade och de största länderna inte längre koordinerade sin ekonomiska politik bröt systemet samman år 1973.

Sverige använde devalveringarna som en medveten politik för att klara produktion och sysselsättning. År 1973 devalverades kronan med 6 procent gentemot övriga valutor i den så kallade valutaormen. Sverige hade önskat få göra en nedskrivning av kronan med 10 procent, vilket alltså inte accepterades. Fyra år senare lämnade Sverige därför samarbetet. År 1976 devalverades kronan mot den tyska marken med 3 procent. År 1977 skedde två devalveringar, först med 6 sedan med 10 procent. År 1981 devalverades kronan med 10 procent och året efter med ytterligare 16 procent.

Under en stor del av den här perioden förde Danmark en hårdvalutapolitik, med en stabil växelkurs som mål. Därför kostar en dansk hundralapp inte längre 75 svenska kronor utan snarare 130 kronor. Det var priset för det svenska försöket att rädda produktion och sysselsättning, när arbetsmarknadens parter träffade löneavtal som ledde till inflation.

SAMMANFATTNING

Tillväxten i svensk ekonomi började avta under 1970-talet. Sysselsättningen, framför allt i den privata sektorn, föll tillbaka och det blev omöjligt att skapa full sysselsättning. Inflationen tilltog och var betydligt högre än i andra länder. Det gjorde att Sverige tvingades devalvera kronan för att behålla konkurrenskraften. Det innebar att värdet på kronan successivt urholkades.

Botten ur

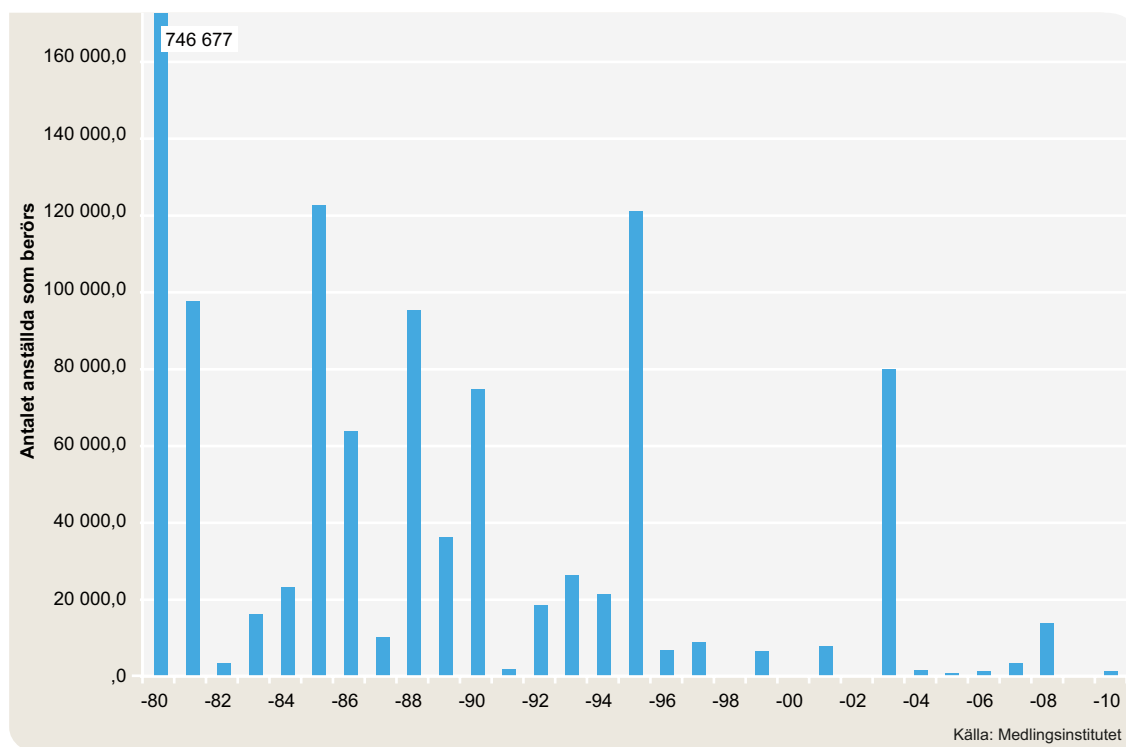
I början av 1990-talet försvann 100 000-tals arbetstillfällen, arbetslösheten sköt fart och statsbudgetens saldo urholkades. När återhämtningen började, fördröjdes den av alltför höga löneökningar i mitten av 1990-talet.

Utvecklingen på 1990-talets arbetsmarknad saknar motstycke. Decenniet inleddes med att ekonomin gick för högtryck. Arbetslösheten var i genomsnitt 1,5 procent under 1990. Därefter försämrades arbetsmarknaden snabbt. Mellan 1990 och 1994 minskade antalet sysselsatta med 435 000 personer, det vill säga med drygt 10 procent. Antalet arbetslösa ökade från 64 000 till 321 000, omkring 8 procent av arbetskraften.

Sverige hade blivit ett land bland andra västeuropeiska länder med hög arbetslöshet och vikande sysselsättningsgrad. Utvecklingen på arbetsmarknaden tärde hårt på den offentliga sektorns ekonomi. Budgetunderskottet exploderade och vi fick en period med skyhöga realräntor och sviktande internationellt förtroende för den svenska ekonomin. Det fanns med andra ord ett akut behov av kraftfulla åtgärder. Ett omfattande program med utgiftsnedskärningar och skatthöjningar genomfördes, vilket ytterligare försvagade efterfrågan och försämrade de kortsiktiga förutsättningarna för en återhämtning på arbetsmarknaden.

Arbetsmarknaden fortsatte därför att utvecklas svagt. Åren 1996–97 var närmare 8 procent av arbetskraften öppet arbetslösa och sysselsättningen var alltfjämt lika låg som tre år tidigare. Det föreföll som om Sverige sällat sig till skaran av länder där arbetslösheten snabbt ökat för att sedan bita sig fast på en hög nivå.

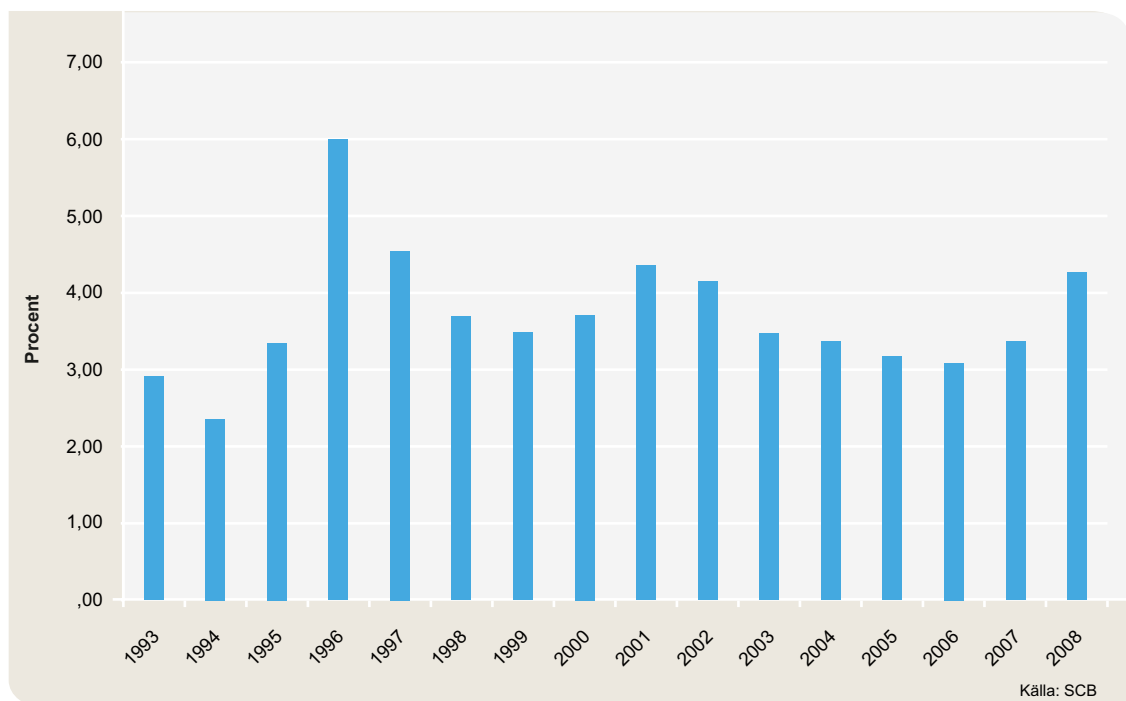
Antalet anställda i konflikt 1980-2010

En bidragande orsak till att arbetslösheten dröjde sig kvar var de höga löneökningar som blev resultatet av 1995 års löneförhandlingar. Avtalen föregicks av omfattande konflikter. År 1995 gick över 600 000 arbetsdagar förlorade till följd av konflikter, varav 545 000 dagar gällde lovliga strejker. Totalt berördes 125 000 arbetstagare av dessa konflikter. I antal berörda arbetstagare var 1995 det år då flest arbetstagare berördes av konflikter sedan storkonflikten 1980.

Sverige hade varit på väg mot en nivå på löneökningar som var acceptabla ur konkurrenskraftssynpunkt. Åren 1993–94 etablerades en nivå som låg under 3 procent i löneökningar. Så kom mitten av 1990-talet då löneökningarna återigen hamnade på nästan 5 procent per år i genomsnitt.

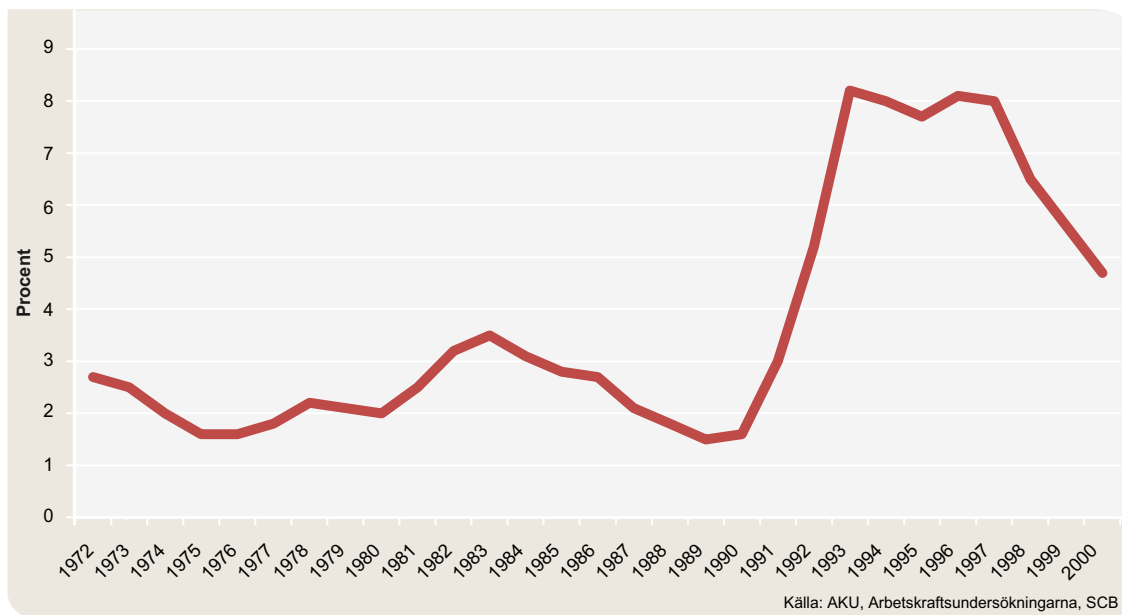
Löneökningar i procent, år 1993-2008, hela ekonomin, arbetare och tjänstemän

Det är uppenbart att konflikterna 1995 resulterade i löneavtal som inte var förenliga med konkurrenskraften i ekonomin. Framför allt 1996 blev löneökningarna betydligt högre än vad samhällsekonomin tålde. Arbetslösheten, som varit på väg ner under ett par år, vek plötsligt uppåt igen. Den hamnade återigen på runt 8 procent och den välbehövliga återhämtningen i ekonomin fördröjdes. Det är omvittnat av många att krisen förlängdes och att många var arbetslösa onödigt länge till följd av de höga löneökningarna. Det visar hur viktigt det är att lönerna inte tillåts öka mer än vad konkurrenskraften tål.

Många arbetslösa tvingades betala priset för de löneökningar som förhandlingarna resulterade i år 1995. Det dröjde ända till 1998 innan arbetslösheten påtagligt minskade. Då var Industriavtalet etablerat och löneökningstakten hade återgått till nivåer som låg i nivå med vad samhällsekonomin tålde.

Öppen arbetslöshet 1972-2000

När Industriavtalet hade etablerats blev lönebildningen stabilare. Statsbudgetens saldo utvecklades positivt, den nominella räntan sjönk förhållandevis snabbt och tillväxten steg ordentligt. Mellan 1997 och 2000 växte ekonomin med drygt 3,5 procent per år. Tre år i rad med sådana tillväxttal hade inte Sverige upplevt sedan 1960-talet.

Efterfrågan på arbetskraft ökade snabbt. År 2000 var drygt 200 000 fler sysselsatta än tre år tidigare. Den öppna arbetslösheten sjönk från 328 000 till 191 000 mellan 1997 och 2000. I andel sjönk den öppna arbetslösheten från 7,9 till 4,5 procent av arbetskraften.

”90-talskrisen var inte global utan svensk. Vi hade haft dubbelt så höga löneökningar som jämförbara länder på 80-talet. De kraftiga löneökningarna skapade bara inflation och på sikt arbetslöshet genom försämrad konkurrenskraft för svenska företag. Drivkrafterna för oss på arbetstagsidan var sänkt arbetslöshet och höjda reallöner.”

Göran Johnsson, dåvarande ordförande för Metall

Sverige var på väg att etablera ett nytt läge för ekonomi och sysselsättning. Ekonomin var stärkt och i hägnet av den långvariga högkonjunkturen kunde sysselsättningen öka med avsevärda tal, nästintill månad för månad.

VILKA LÄRDOMAR GÅR ATT DRA AV 1990-TALET'S UTVECKLING?

Det var en tid med tvära kast på arbetsmarknaden. Ena året överhettning, året efter massarbetslöshet. Detta var ett nytt fenomen. Skillnaderna mellan hög- och lågkonjunktur hade blivit allt större. De ekonomisk-politiska medlen att motverka svängningarna var inte längre lika effektiva. Många av dem hade nått vägs ände.

Stora grupper drabbades av stigande och till stor del bestående arbetslöshet. Främst för ungdomar, lågutbildade och invandrare steg arbetslösheten snabbt. Nyttillträdande på den vikande arbetsmarknaden möttes av brist på jobb. Bland äldre fanns en tendens till långvarig utslagning från arbetsmarknaden.

Många fick bestående svårigheter att få ett arbete. De tillfälliga anställningarna ökade i antal som ett resultat av ett ökat behov av flexibilitet. Bemanningsföretagen gjorde sitt inträde på arbetsmarknaden.

Jämviktsarbetslösheten, den nivå på arbetslösheten vid vilken inflationen inte stiger, försköts uppåt under 1990-talet. Det blev allt svårare att matcha arbetslösa med de jobb som trots allt skapades. Trots höga arbetslöshetsstal rådde brist på kompetent arbetskraft.

När arbetsmarknaden försämrades och osäkerheten tilltog lämnade många arbetskraften. Sjukskrivningar och förtidspensioneringar ökade. Det lade grunden till det stora utanförskap som kom att präglade den politiska debatten under 2000-talets första årtionde.

Många ställdes under långa perioder utanför den ordinarie arbetsmarknaden. Det uppstod en omfattande rundgång mellan perioder av öppen arbetslöshet och mer eller mindre meningslösa arbetsmarknadspolitiska åtgärder.

En del av de effekter som 90-talets chock ledde till var kortvariga och övergående. Andra blev mer bestående. En sådan är sannolikt att konjunkturutvecklingen får ett snabbare genomslag i produktion och sysselsättning än tidigare. En annan är att även den offentliga sektorn säger upp anställda när det krävs. Den tekniska utvecklingens betydelse för sysselsättningen blev också mer uppenbar.

Arbetslösheten blev en angelägenhet för alla, även om det fortfarande var de svaga grupperna som hade den högsta arbetslösheten.

I början av 1990-talet förändrades den ekonomisk-politiska strategin. Det skulle inte längre vara möjligt att devalvera sig ur alltför snabba kostnadsökningar. Det dröjde emellertid innan den nya politiken fick avsedda effekter.

”På grund av den ökande arbetslösheten i samband med 1990-talets lågkonjunktur bytte fördelningen helt form 1997. Den kraftiga ansamling av individer med låg risk som fortfarande fanns 1991 var borta och alla individer, oavsett bakgrund och egenskaper, löpte en betydligt större risk att drabbas av arbetslöshet jämfört med tidigare.”

Långtidsutredningen 1999/2000

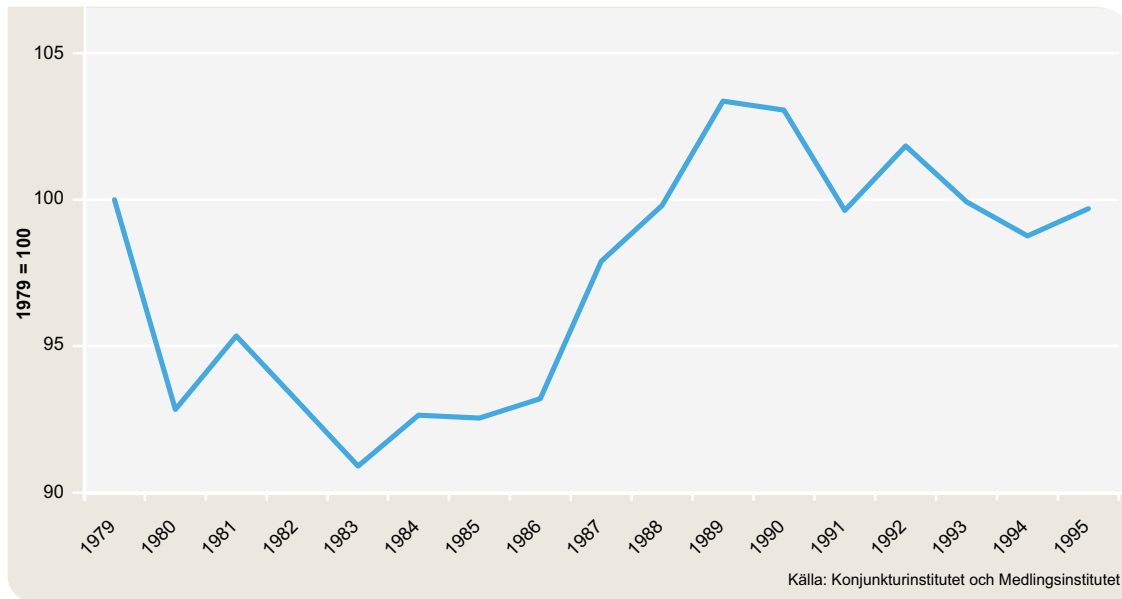
Konsumentpriserna hade ökat avsevärt snabbare än i omvärlden. Under 1980-talet hade Sverige en inflationstakt på 6–8 procent per år, jämfört med 2–4 procent i USA och 1–3 procent i Tyskland. Det blev en ohållbar situation för Sverige som deklarerat att devalveringen 1982 var den sista som skulle genomföras.

Tveklöst var det den snabbare löneökningstakten i Sverige som låg bakom prisstegringarna. I Sverige ökade lönerna med 8 procent per år, i USA 4–5 procent och i Tyskland med omkring 4 procent årligen.

Industriarbetarlönen i Sverige steg från 27 kronor i timmen 1975 till 107 kronor 1994. De nominella lönerna ökade med knappt 7 procent om året. Men reallönen hade i praktiken minskat med drygt 10 procent under samma period.

Det var ett tydligt tecken på den misslyckade stabiliseringspolitiken. Varje år resulterade den fackliga lönekampen i stigande löner och varje år tog inflationen än mer i prisökningar.

Reallönen för industriarbetare 1979-1995

Varje år ökade lönerna kraftigt under 1980-talet. Under lång tid sjönk emellertid den reala lönen, dvs. det man fick ut i form av köpkraft för lönen. Inflationen tog hela löneökningen. Det blev viktigare att bevaka att andra inte fick högre löner än man själv fick.

Det skapades en mängd lösningar på problemet att alla löntagare inte fick del av den löneglidning som skedde förutom de avtalade löneökningarna. Förtjänstutvecklingsgaranti, FUG, löneutvecklingsgaranti, LUG, var två begrepp som fick en viktig men kortvarig innebörd för de svenska avtalsförhandlingarna.

När Riksbanken fick ansvaret för penningpolitiken hade Sverige bakom sig en lång period med hög inflation och höga nominalräntor. Försöken under 1970- och 80-talen att ackommodera alltför höga löneökningar med allehanda medel hade nått vägs ände. De hade inbegripit lagerstöd, arbetsmarknadspolitiska insatser, statliga industristöd och framför allt en serie devalveringar.

De flesta nedskrivningarna av den svenska kronans värde hade syftat till att återställa kostnadsnivån och därmed konkurrenskraften i den svenska industrin. Den stora devalveringen hösten 1982 på 16 procent syftade till att rätta till de strukturella problemen i svensk ekonomi. Det var främst den internationellt konkurrensutsatta industrin som skulle växa. Insikten om att det behövdes en så stor industrisektor att det gick att få balans i våra utrikesaffärer vid fullt kapacitetsutnyttjande hade vunnit gehör. Sverige hade under en längre tid byggt upp en utlandsskuld eftersom exportsektorn varit alltför liten i förhållande till den inhemska verksamheten.

Under 1980-talet gjordes en lång rad misslyckade försök att stabilisera pris- och löneökningstakten. Det gjordes upprepade försök att få ner inflationstakten. De stupade på att arbetsmarknadens parter inte hade incitament att medverka till en sådan nedväxling och att majoriteten i riksdagen gjorde sitt för att undanröja besparingar som regeringen föreslog.

Under vintern 1990 lade regeringen fram ett stoppaket med prisstopp, lönestopp, utdelningsstopp och strejkstopp. Förslaget föll emellertid i riksdagen. Istället fick regeringen förlita sig på att nå mer eller mindre frivilliga överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter som höll tillbaka löneökningstakten. En kommission – Rehnberg-kommissionen – skulle övervaka avtalsförhandlingarna. I realiteten var utrymmet i det närmaste obefintligt för de förhandlande parterna att träffa avtal utöver den stipulerade ramen.

Efter många turer i riksdagen gick det att få till stånd ett stabiliseringsavtal för perioden 1991-1992, det s.k. Rehnbergavtalet. Avtalet innehöll bl.a. förbud mot lokala förhandlingar och därmed löneglidning. De inflationsdrivande följsamhetsklausulerna, som innebar att man under avtalsperioden kunde få lönehöjningar till följd av att lönehöjningarna blev högre på andra avtalsområden, avskaffades. Rehnbergavtalet bidrog tillsammans med lägre inflation, ett kraftigt efterfrågefall och lägre vinster i företagen till att löneökningstakten kom att sänkas från ca 10 procent 1990 till ca 4 procent 1992.

Nedväxlingen i löneökningstakt ackompanjerades av kraftigt stigande arbetslöshet som dämpade möjligheterna till löneökningar, vare sig de hade sin grund i centrala löneförhandlingar eller lokal löneglidning.

"Man torde kunna hävda att händelserna vintern 1990 var de sista försöken att bedriva interventionistisk stabiliseringspolitik enligt traditionell keynesiansk ansats. Den 'korporativa' samarbetspolitiken hade misslyckats. Att vägs ände nåddes i februari 1990 var i själva verket en följd av regeringens egna åtgärder under andra hälften av 1980-talet och dess oförmåga att strama åt efterfrågan."

Villy Bergström, fd vice riksbankschef

Under hösten 1990 blev situationen akut. Utflödet av valuta krävde handling. Regeringen föreslog en rad nedskärningar i den statliga budgeten och deklarerade samtidigt att den på ett positivt sätt skulle pröva en svensk ansökan om medlemskap i den Europeiska Unionen, EU. Det lugnade marknaden tillfälligt, men förtroendet för den socialdemokratiska regeringens förmåga att klara den ekonomiska politiken var förbrukat.

När budgeten lades i januari 1991 betonades inflationsbekämpningen. Vi ska då minnas att arbetslösheten varit 1,3 procent 1989 och 1,5 procent 1990. Den centrala formuleringen i finansplanen löd:

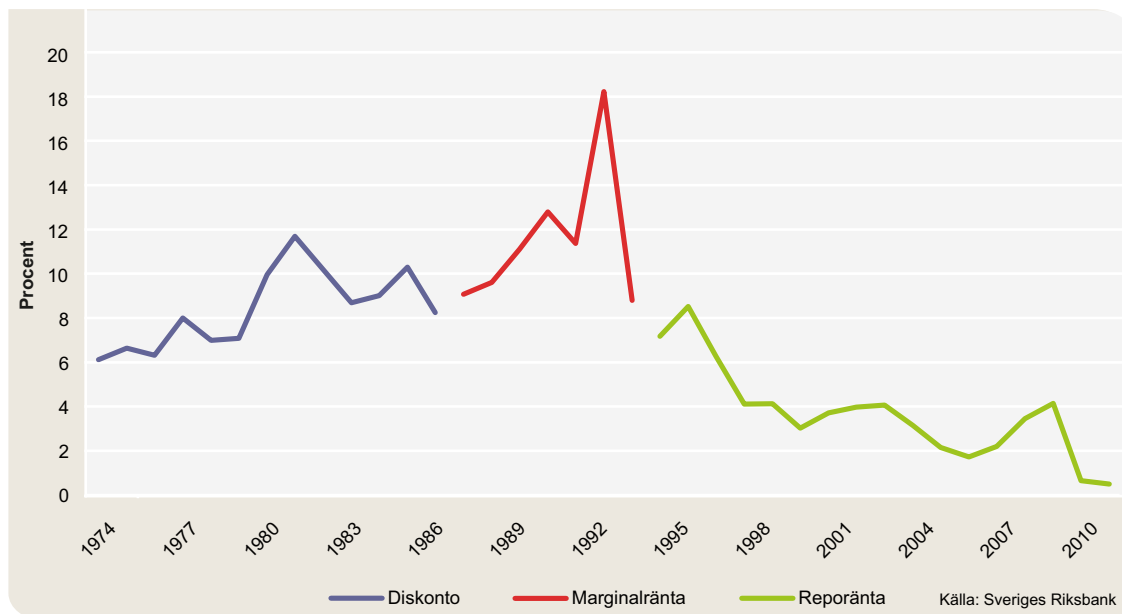
"I en politik för rättvisa och full sysselsättning måste inflationsbekämpningen överordnas andra ambitioner och krav."

Finansplanen, januari 1991

Under sommaren 1992 tilltog valutaoron. Utlösande var ett danskt nej i en folkomröstning om landets anslutning till EMU, fransk tveksamhet om samma valutaunion och den tyska återföreningens kostnader.

Sverige drabbades hårt. Underskottet i statens finanser gjorde landet starkt beroende av långivarnas välvilja. De krävde höga räntor för att finansiera underskottet och för att valutan inte skulle strömma ut ur landet. Samtidigt hade politikerna bundit sig för att inte på nytt devalvera kronan. Riksbanken svarade med att höja räntan till skyhöga nivåer. Den absurda räntenivån på 500 procent, åtföljt av riksbankschefens svar på frågan hur högt räntan kunde höjas "the sky is the limit" illustrerade krisens omfattning.

Riksbankens styrräntor, procent

Riksbanken har använt olika styrräntor genom åren. De är inte helt jämförbara, men nivån på dem kan illustrera hur räntorna utvecklats. När inflationen uppgick till 6–10 procent per år måste riksbankens styrränta vara på motsvarande nivå. Under 1992 nåddes en topp då den så kallade marginalräntan uppgick till 18 procent. Från och med 1994 har vi en självständig riksbank med ett tydligt inflationsmål. Då har också räntan kunnat sänkas rejält över tiden.

Ett antal kraftfulla sparpaket lades fram under hösten 1992, innan Riksbanken definitivt gav upp den svenska hårdvalutapolitiken. Den svenska kronan släpptes fri, i realiteten blev det en snabb nedskrivning av kronans värde.

Från och med nu etablerades en ny penningpolitik. Riksbanken fick i uppgift att formulera en politik för fast penningvärde där inflationsmålet var det enda mål som Riksbanken skulle hålla sig till.

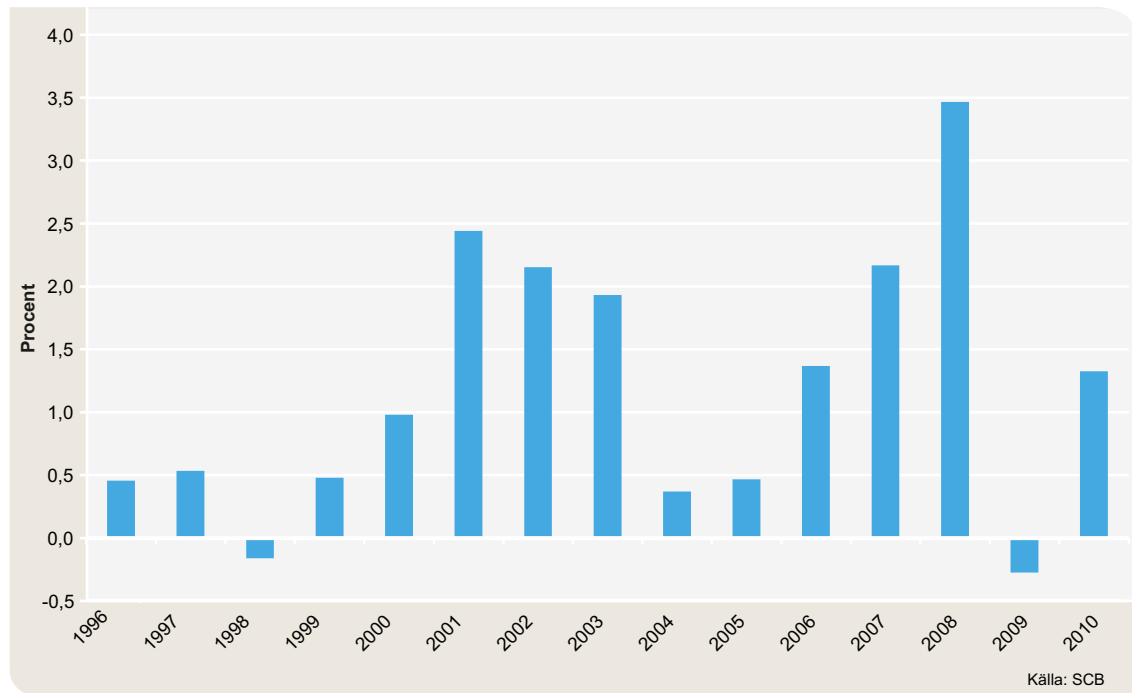
Riksbanken genomförde ett utredningsarbete omedelbart när den svenska kronan för första gången sedan 30-talet flöt fritt. Man lade fast ett kvantitativt inflationsmål, delvis med Kanada och Nya Zeeland som förebilder.

I januari 1993 beslutade Riksbanken att sätta målet för inflationen till 2 procents årlig ökning av konsumentprisindex (KPI), med en toleransmån på +/- 1 procentenhet. Det betydde att inflationen skulle tillåtas variera mellan 1 och 3 procent. Samtidigt konstaterades att den kraftiga deprecieringen av den svenska kronan som skedde på hösten 1992 kunde förväntas slå igenom i prisökningar under 1993 och 1994, varför det penningpolitiska målet gällde från 1995. Hur detta skulle nås var emellertid en svårare fråga och erfarenhet av en penningpolitik med flytande valuta saknades.

Räntedifferensen gentemot omvärlden var fortfarande hög och statsbudgeten brottades med stora underskottsproblem. Finanspolitiken stramades åt samtidigt som arbetslösheten var hög och, skulle det visa sig, stigande.

Enligt läroboken ska finanspolitiken inte ha någon betydelse för den ekonomiska aktiviteten vid flytande valuta. Det går emellertid inte att bortse från att den inslagna vägen faktiskt valde penningpolitisk stabilitet istället för att med finanspolitiska åtgärder stimulera produktionen. Det innebar att man valde att låta penningpolitiken bli det medel som på sikt skulle stimulera ekonomin enligt schemat: finanspolitisk balans – ger utrymme för räntesänkningar – stimulerar den ekonomiska aktiviteten.

Inflation 1996-2010

Den låga inflationen från 1995 och framåt visar tydligt att Sverige åtminstone för den studerade perioden har blivit ett låginflationsland. Endast ett år har inflationen överstigit 2 procent, som är riksbankens mål.

”Från riksbankens sida blev vi tvungna att driva upp räntorna till höga nivåer för att klara inflationsmålet. Löneökningarna tvingade oss till detta. 5–6 procent löneökningar var inte förenliga med det inflationsmål som satts några år tidigare. Vi hade bestämt oss för ett låginflations-system i Sverige, men fack och arbetsgivare höll inte emot alls. Två system stod mot varandra.

Trots det trodde jag inte på Industriavtalet. Men det visade sig att Industriavtalet tvingade fram en sansad diskussion kring vilken lönebildning vi ska ha. Så jag fick fel.”

Urban Bäckström, fd Riksbankschef, VD Svenskt Näringsliv

Den stabiliseringspolitiska omläggningen hade fullbordats. Nu skulle ingen tvivla på att Sverige var ett låginflationsland. Vi skulle inte kunna köpa oss låg arbetslöshet till priset av hög inflation. Räntan sjönk också brant under mitten av 1990-talet som ett uttryck för det förtroende man återigen visade den svenska ekonomin.

Inflationstakten sjönk också förhållandevis snabbt. Från att i genomsnitt ha legat på omkring 6–8 procent under 1980-talet var den från mitten av 1990-talet nere i under 2 procent per år. Med få undantag har prisökningarna hållit sig inom ramen för inflationsmålet under 15 år. Den genomsnittliga inflationen uppgår till 1,2 procent under perioden 1995–2010.

Under den här perioden har reallönen ökat snabbt. Efter 20 år med stagnerade reallöner har de på 15 år ökat med hela 26 procent för landets industriarbetare. För tjänstemännen har löneökningen varit ännu större. Faktum är att reallönen har ökat för såväl tjänstemän som arbetare varje år sedan mitten på 1990-talet.

Vad var det som åstadkom förändringarna under 1990-talet?

Genom att den ekonomiska politiken lades om förändrades också förutsättningarna för avtalsförhandlingarna.

Något förenklat kan man hävda att statsmakterna under lång tid hade tagit ansvar för sysselsättningen. Det överordnade ekonomisk-politiska målet var full sysselsättning. Men även stabila priser och rättvis fördelning var mål för den ekonomiska politiken.

Det var bara det att inflationen i allt väsentligt blev ett resultat av förhandlingarna mellan arbetsmarknadens parter. Att lönebildningen är parternas ansvar är naturligt och något som varit en ledstjärna för arbetsmarknaden under lång tid. Försöken från olika regeringars sida att blanda sig i avtalsförhandlingarna har varit dömda att misslyckas.

Under 1990-talet skedde en förändring i ansvarsförhållandena. Statsmakten tog genom en självständig riksbank ansvaret för inflationen. Man satte mycket tuffa mål för hur höga prisökningarna skulle få bli. Riksbankens uppgift blev att genom ränteförändringar försöka styra prisutvecklingen. Om priserna, exempelvis genom alltför höga löneökningar, hotade att öka för mycket blev det Riksbankens uppgift att kyla av ekonomin genom att höja räntan. Det slog givetvis på sysselsättningen.

Därmed hade ansvarsfördelningen blivit den omvända: Statsmakten ansvarar för inflationen och arbetsmarknadens parter för sysselsättningen. Det var också denna förändring som medverkade till att växla ner inflationstakten.

SAMMANFATTNING

Det krävdes en kraftig nedväxling i inflationstakten för att den svenska ekonomin åter skulle bli stark. Under några år såg det ut som om allt gick åt rätt håll. Men så kom löneökningarna i mitten av 1990-talet och därmed fördröjdes återhämtningen med några år. Det dröjde till slutet av 1990-talet innan arbetslösheten åter minskade. Mycket av det som vunnits under de år då inflationen växlades ner gick förlorat.

Industriavtalet tar form

I ett försök att åstadkomma en varaktig förändring på arbetsmarknaden träffade parterna på industrins område ett nytt avtal, Industriavtalet, vars syfte var att sätta konkurrenskraft och sysselsättning främst.

Den 1 juni 1996 skrev åtta fackliga ledare inom industrisektorn en artikel på DN debatt med rubriken ”Låga löneökningar vårt ansvar”. De fackliga ledarna menade att stark tillväxt för att minska arbetslösheten var nyckelfrågan för framtiden. De tre verktyg man angav var löneökningar i takt med omvärlden, reell kompetensutveckling och goda förutsättningar för industriell tillväxt. Man vill med sin inbjudan ”få till stånd konstruktiva samtal om vårt gemensamma ansvar kring framtidens industriella utveckling och lönebildning.”

Den 24 oktober 1996 svarade fem industriledare med en artikel på DN debatt där man pekade på att den internationella konkurrensen förenade olika industriföretag. Samtidigt pekade man på en rad områden som bäst skulle lösas på företagsnivå. Dock konstaterade man att ”vi måste få sådana umgängesformer i avtals- och löneförhandlingar att de normalt kan genomföras utan stridsåtgärder eller hot om sådana”. De stora utmaningarna för svensk industri ökar förutsättningarna för ömsesidig respekt och att i konstruktiva samtal bli överens om det som förenar – och om vad som man inte är överens om. Artikeln avslutades: ”Sådana diskussioner har kunnat öppna för konstruktiv nytänkande förr. Därför ställer vi upp vid dagens samtal.”

Den 18 mars 1997 enades parterna inom industrin om det så kallade Industriavtalet, ”Samarbetsavtal om industriell utveckling och lönebildning”. Bakom avtalet stod tolv arbetsgivarförbund och sju fackliga organisationer inom industrin. Avtalet syftade ”till att främja industriell utveckling, lönsamhet och konkurrenskraft för att därigenom lägga en grund för god löneutveckling och goda villkor i övrigt för de anställda”. Parterna avsåg att ta ett gemensamt ansvar för lönebildningen.

”Det hade gått ut över alla om inte Industriavtalet hade träffats, främst den internationellt konkurrensutsatta industrin. De inhemska hade vältrat över kostnaderna på sina kunder. Jag vill inte påstå att facken innan 1996 struntade i konkurrenskraft, men det hade inte varit så fokuserat på det tidigare. Och det var väl det som var så attraktivt med utspelet, att man utgick från konkurrenskraft.”

Jan-Peter Duker, fd vice VD, Svenskt Näringsliv

För att följa och främja tillämpningen av avtalet bildade parterna Industrikommittén, bestående av ledande företrädare för avtalsparterna. Industrikommittén skulle utse Industrins Ekonomiska Råd bestående av fyra fristående ekonomer som ger råd och rekommendationer i samhällsekonomiska frågor. Vidare skulle Industrikommittén välja ett antal opartiska ordföranden som hade att bistå parterna vid avtalsförhandlingarna.

Industriavtalet innebar att de fackliga organisationerna inom industrin stärkte sitt samarbete och utvecklade nya samarbetsformer. Det gjorde i sin tur att de fackliga huvudorganisationernas roll i än högre grad kunde ifrågasättas. Man har bland annat bildat samarbetsorganisationen ”Facken inom industrin”.

”Satsningar på forskning och utbildning var viktigt i Industriavtalet från fackens sidor. Vi ville ha en mer industrirelaterad forskning. Staten skulle satsa mer på forskning och utveckling, särskilt industrirelaterad grundforskning.”

Jöran Tjernell, fd förbundsordförande Sveriges Ingenjörer

Under de senaste avtalsförhandlingarna sprack samordningen mellan de fackliga organisationerna. Unionen gick före, tillsammans med Sveriges Ingenjörer, och tecknade avtal före industriförbunden inom LO. Samordningen inom LO innebar att IF Metall, Pappers, Livs och GS tvingades invänta förhandlingsresultaten från de övriga LO-förbunden.

Kraven från LO-förbunden var dessutom så tilltagna att de inte var förenliga med en utveckling som stärkte industrins konkurrenskraft. Därmed var de inte heller förenliga med en ökad sysselsättning. Till slut kunde avtalen tecknas på en något för hög nivå när det gällde löneökningarna, men samtidigt var det möjligt att försvara löneavtalen.

I maj 2011 presenterade parterna inom industrin ett nytt Industriavtal. Det var nu sex fackliga organisationer och tio arbetsgivarorganisationer som enats om ett förslag. Av dessa har samtliga parter, förutom den fackliga organisationen Pappers antagit detta nya industriavtal. Den 22 juni 2011 hade också alla parter, förutom Pappers, undertecknat det nya Industriavtalet.

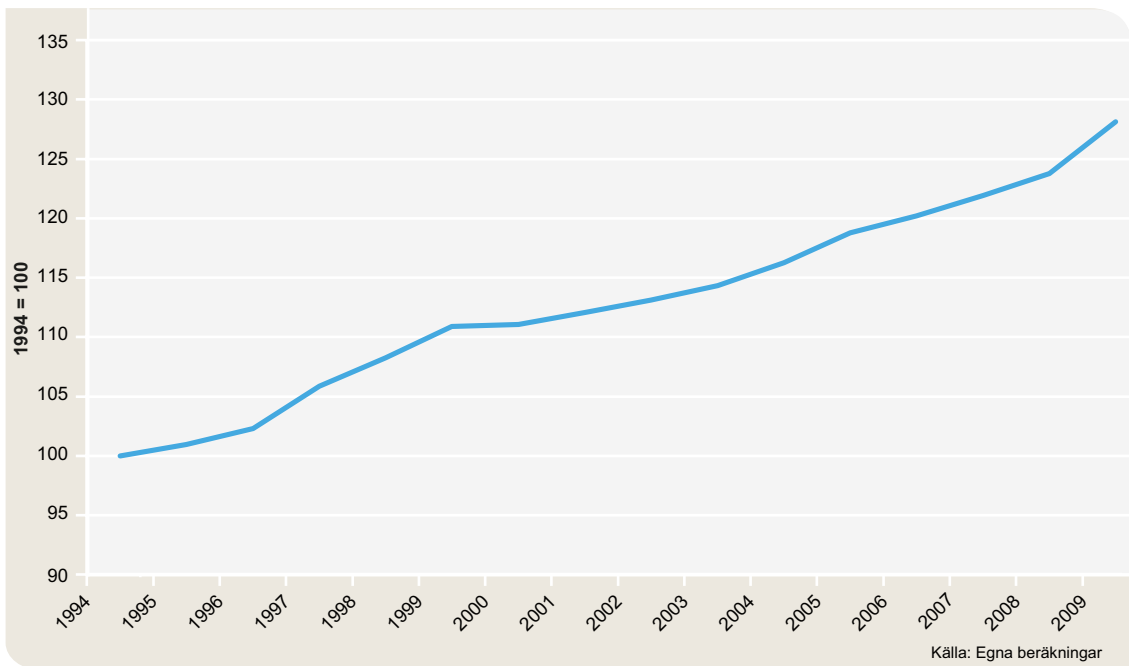
Avtalet trädde i kraft vid halvårsskiftet 2011 och ersatte det befintliga Industriavtalet som, menar man, ”varit en hörnsten för lönebildningen i Sverige”. Det nya avtalet är avsett att förstärka och bredda parternas gemensamma arbete för att utveckla svensk industri. Avsikten är också att förstärka industrins lönenormerande roll genom tydligare syfte och inriktning och delvis nya regler för förhandlingarna.

Industrins utvecklingsråd bildas för att intensifiera partsarbetet med att utveckla svensk industri. De frågor som blir prioriterade i utvecklingsrådet är utbildning, forskning, innovation och jämställdhet. Byggandet av starka industriella miljöer och att förbättra produktiviteten i företagen är andra viktiga samarbetsområden.

Det nya Industriavtalet utgår från att parterna även fortsättningsvis kommer att träffa avtal om löner och anställningsvillkor på förbunds nivå. Förhandlingsprocessen regleras i ett nytt förhandlingsavtal. Parterna är tydliga i förhandlingsavtalet att den gemensamma uppfattningen är att det kostnadsmärke som etableras inom industrin ska vara en norm även för övriga parter på arbetsmarknaden. Såväl arbetsgivarna som de fackliga organisationerna förbinder sig för att verka för att så blir fallet. Avtalet syftar till att åstadkomma en tidsmässig samordning av löneförhandlingarna. Förbundsavtalen ska därvid träffas tidsmässigt nära varandra.

Förhandlingsavtalet innehåller även fler och tydligare regler för att förhandlingarna ska komma igång tidigt och bedrivs på ett konstruktivt sätt. Även de processer som syftar till att parterna ska kunna träffa förbundsavtal i god ordning utan stridsåtgärder har blivit tydligare. De opartiska ordförandena får som en uttalad uppgift att bidra till en ökad samordning av förhandlingarna.

Reallönen för industriarbetare 1995-2009

Resultatet under de dryga tio år som Industriavtalet varit i kraft har reallönen för industriarbetarna stigit kontinuerligt. Det kan jämföras med den utveckling som var för handen under de tjugo år som föregick Industriavtalet. Under den tiden stagnerade reallönen. Det är svårt att hitta en starkare kontrast mellan två perioder.

SAMMANFATTNING

Industriavtalet ledde till att löneökningarna hamnade på ansvarsfulla nivåer. Det innebar att parterna på industrins område tog ett gemensamt ansvar för den fortsatta utvecklingen. Det gjorde också att reallönerna för löntagarna ökade mycket snabbt – snabbare än de gjort på över 30 år.

Resultaten

NEDVÄXLING AV LÖNEÖKNINGARNA LEDDE BÅDE TILL HÖJDA REALLÖNER OCH VÄXANDE SYSSELSÄTTNING.

När Sverige växlade ner i löneökningstakt blev det också möjligt att skapa höjda reallöner. Givetvis var det en svår pedagogisk uppgift att förklara, inte minst för fackliga medlemmar, att lägre löneökningar gav mer kvar i plånboken än höga löneökningar. Men det lyckades trots allt.

Det mest remarkabla med utvecklingen sedan 1990-talets mitt är den snabba reallöneutvecklingen. Efter 20 års stagnation ledde de följande 15 åren till en snabb utveckling. En industriarbetare har nu omkring 30 procent högre reallön per timme jämfört med mitten av 1990-talet.

Det problematiska är den kvarstående höga arbetslösheten. Den var på väg ner under perioden 1996–2002 då arbetslösheten sjönk från drygt 8 till 4 procent, det vill säga en halvering av arbetslösheten. Därefter vände arbetslösheten åter uppåt. På några få år hamnade den åter på drygt 8 procent, efter den omfattande finanskrisen år 2008.

Under en lång följd av år hade antalet anställda i privat sektor stagnerat. Antalet var 2,4 miljoner personer i början av 1970-talet, föll sedan till 2,3 miljoner och var nere i strax över 2 miljoner personer i mitten på 1990-talet. Därefter har antalet anställda i privat sektor stigit och under de fyra senaste åren har de varit drygt 2,6 miljoner, mer än på 40 år. Samtidigt har antalet företagare också ökat med 100 000 personer.

Den låginflationspolitik som inleddes i mitten av 1990-talet har alltså haft en mycket positiv effekt på sysselsättningen i landet. Det är viktigt att jobben ökar i privat sektor, eftersom det ger möjlighet att finansiera den välfärd som ska skattefinansieras.

Antalet sysselsatta (anställda och företagare) i privat sektor var 3,1 miljoner år 2010, vilket var 600 000 fler än i mitten på 1990-talet.

Den ökade arbetslösheten var en följd av att tillväxten föll tillbaka. Från 1994 till 2007 ökade BNP mycket snabbt. Därefter kom finanskrisen och det blev två år med fallande produktion, innan återhämtningen återigen skapade hög tillväxt.

Bortsett från år 2008 har inflationen hållits tillbaka under 3 procent. Det har alltså fungerat att hålla tillbaka prisökningarna under i princip hela den period som Sverige varit ett låginflationsland.

Det har också inneburit att det varit möjligt att hålla tillbaka riksbankens styrränta. Efter att den under lång tid legat kring 10 procent började räntan sänkas snabbt ner mot 3 procent år 1999 och 2 procent i mitten på 2000-talet. De två senaste åren har reporäntan varit extremt låg vilket har sin orsak i den finanskris som startade sommaren 2008.

”Viktigaste lärdomarna från 90-talskrisen är att du måste ha ordning och reda i ekonomin och att det är viktigt med tydliga ramverk. Se upp för kraftiga kostnadsökningar. 90-talskrisen var hemmalagad, den senaste var global och började i USA. 90-talskrisen var ganska utdragen. Hur länge den nuvarande finanskrisen kommer att pågå vet ingen.”

Erik Åsbrink, fd finansminister

TILLBAKA TILL KRISEN?

På samtliga punkter går det att peka på en mycket positiv utveckling sedan låginflationspolitiken drevs igenom. Det har blivit fler jobb, statens finanser har stabiliserats, räntan har kunnat hållas nere, reallönerna har stigit och fler har fått mer i plånboken.

Det har varit bra för svensk ekonomi, bra för företagen och bra för de anställda. Vägen har lett till förbättringar på nästan alla punkter. När mycket av den offentliga debatten handlar om hur mycket sämre allt ha blivit är det angeläget att peka på att mycket har blivit avsevärt bättre.

Det återstår att pressa tillbaka den höga arbetslösheten. Att den fortfarande är förfärande hög är ett misslyckande. Men vägen till fler sysselsatta går inte via högre inflation. Den går istället via stabilitet i ekonomin och att företagen får chansen att växa och skapa fler jobb.

Ekonomi är känslig på den punkten. Konjunkturinstitutet har visat vad som händer om löneökningarna blir högre än vad som är förenligt med förbättrad sysselsättning och lägre arbetslöshet.

Konjunkturinstitutet säger att om lönerna inte ökar mer än 3,1 procent per år under perioden 2012 – 2014 så kan arbetslösheten varaktigt sänkas till 5 procent. Det är förvisso en modest målsättning. Men, skriver man, om löneökningarna under perioden hamnar på 3,5 procent istället kommer jämviktsarbetslösheten att ligga kvar på drygt 6 procent efter krisen. Antalet arbetslösa skulle bli 60 000 fler.

Situationen liknar den som gällde i mitten på 1990-talet. Valet står mellan å ena sidan ansvarsfulla löneökningar som bidrar till fler jobb och å andra sidan en alltför hög löneökningstakt som driver upp inflation och arbetslöshet.

Det behöver alltså inte bli några dramatiska löneökningarnivåer för dramatiska effekter på sysselsättningen. Ska arbetsmarknadens parter ta ansvar för att hejda arbetslösheten och bidra till att skapa fler jobb måste löneutvecklingen anpassas till de förutsättningar som råder.

Konjunkturinstitutet säger vidare att den finanskris vi har bakom oss kunde ha fått mycket värre konsekvenser på arbetsmarknaden om inte parterna hade tagit ett så stort ansvar för lönesättningen.

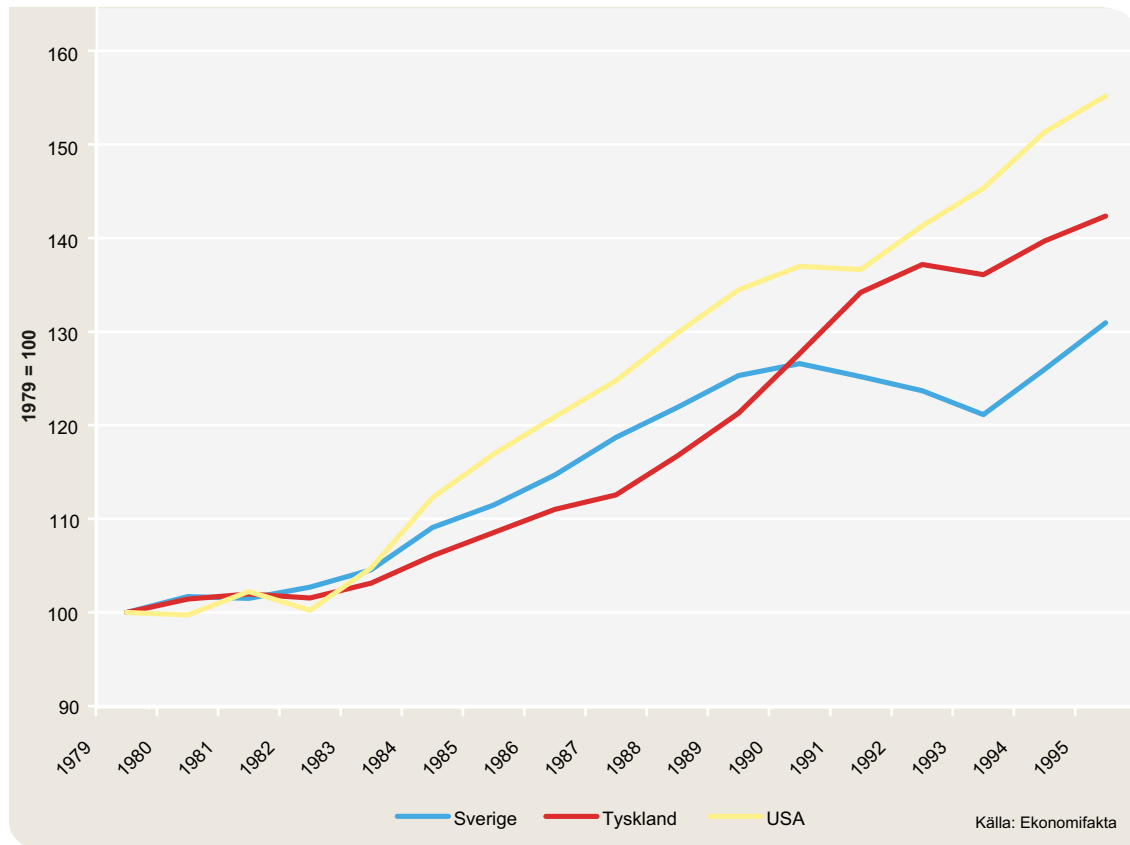
”Den förhållandevis positiva utvecklingen av arbetsmarknaden under krisen fick också draghjälp av att lönesättningen under 2009 och 2010 anpassades till konjunkturläget.”

Konjunkturinstitutets lönebildningsrapport 2011

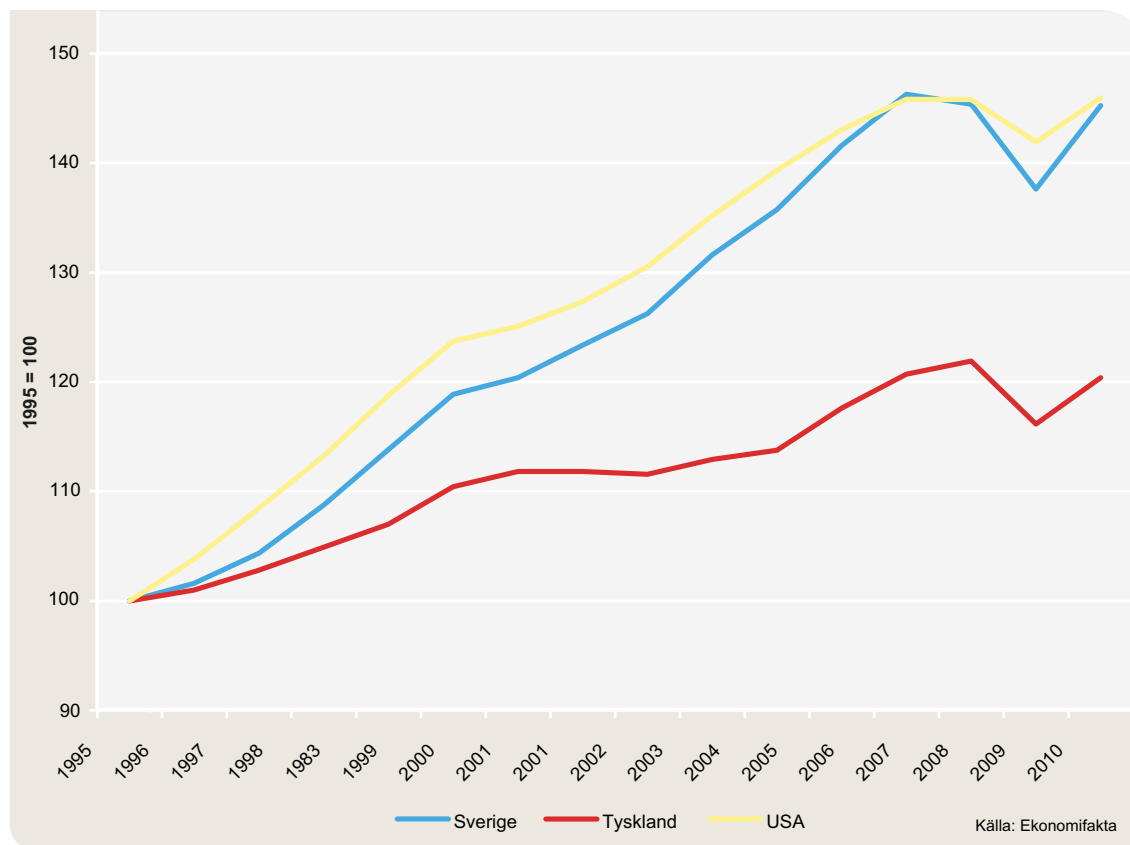
Det är små marginaler mellan den väg som leder till högre löner, fler sysselsatta och en begränsning av arbetslösheten. För att komma rätt krävs att alla parter är inriktade på vad som är viktigt. Är det att få ut högsta möjliga löneökningar och se dem försvinna i prishöjningar? Eller är det att säkra en reallöneutveckling med stigande sysselsättning?

Årets avtalsförhandlingar kommer att vara viktiga när det gäller att välja väg för framtiden. Många önskar ordning och reda på arbetsmarknaden. Det kräver att parterna tar sitt ansvar i löneförhandlingarna. Genom att lägga en god grund för ekonomins utveckling kan parterna bidra till tillväxt, sysselsättning och en sund ekonomi. Det skulle alla tjäna på.

BNP-tillväxt 1979-1995

BNP-tillväxt 1995-2010

www.svensktnaringsliv.se

STORGATAN 19, 114 82 STOCKHOLM, TELEFON 08-553 430 00

